

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

ÖRKÉNY ANTAL: TÁRSADALMI DILEMMÁK ÉS ÜTKÖZŐ ELVEK Az igazságosság nyomában

Örkény Antal pályája elején már kutatta a társadalmi igazságosságot, összehasonlító szociológiai vizsgálatokkal tárva fel a posztkommunista társadalmak tagjai körében uralkodó különböző igazságosság-felfogásokat. Már akkor felfigyelt arra, hogy a válaszadók számára az igazságosság kemény dió volt, hiszen nem volt (s azóta sincs) egységes mérce, melynek alapján bárki megmondhatná, hogy mi az igazságosság, és mi nem az. Új könyvében fogódzókat nyújt a kérdés megválaszolásához. Igazán értékes teszi vállalkozását, hogy nem marad meg az elméletnél, hanem frappáns gyakorlati példákat hoz fel, amelyek segítségével bevilágít az igazságosságot övező homályba.

A könyv első fejezetében a szerző az olvasót az osztó társadalmi igazságosság megértéséhez vezető úton kíséri végig, mely csak egyike a lehetséges utaknak. A kiindulópont az 1921-ben született, s 2002-ben meghalt Harvard-professzor, John Rawls liberális elmélete, melyet áthat a rend és a világosság, nincs benne semmi, ami a hétköznapi embert az igazságosság szó hallatán zavarral, kétséggel, értetlenséggel töltené el. A Rawls által lefektetett nyomvonalat követve Örkény érdemben tárgyalja az eredeti elméletet inkább kiegészítő, mintsem vitató Michael Waltzer és David Miller később született gondolatait.

A leszűkítés ára, hogy a könyvben nincs szó a mindennapi embert felettébb izgató s elméletileg nem könnyen felfejthető fosztó igazságosságról, melynek tárgyalása során megkerülhetetlen a lélek mélyén rejtőző bűn, bűnhődés, felelősség kérdéseivel való szembenézés, a szociológiából jól ismert anomia problémája. A következetesen érvényesített liberális nézőpont hátránya, hogy onnan az idealizált, társadalmi kötelekeiből kiszakított, elvont egyén látszik csak, aki számára az igazságosság jól belátható alternatívák terében felmerülő döntési probléma. E megközelítés mit sem tud kezdeni a csoportok közötti kollektív igazságosság megteremtésének útján álló akadályokkal, melyek eltakarítása nagy embercsoportok, osztályok, nemzetek, vallási, nemi csoportok életét felforgató társadalmi konfliktusok, forradalmak, nemzetek közötti háborúk, polgárháborúk nélkül

nem következik be. Az igazságosság a magukat igazságtalanság áldozatainak tartó csoportok tagjai számára nagy hatású, mozgósító ideológia alapja, melynek nevében, ha akarják, ha nem, további igazságtalanságokat követnek el.

A könyv első példája a nemrég lezajlott Covid-járvány során kibontakozott sajtós társadalmi hisztéria esetét tárgyalja, melynek során mind Magyarországon, mind a járvány által érintett más országokban a lakosság jelentős csoportjai körében a betegség tüneteit enyhítő vagy a betegség elkapását kizáró vakcina elleni tévhitek terjedtek el, megakadályozva a társadalom egészének védettségét eredményezhető nyájimmunitás kialakulását. Az igazságossági dilemma abban van, hogy az egyéni döntési szabadság felülírhatja-e a közérdeket, amely érvényesülésének feltétele, hogy a többség (legalább 67%) beoltassa magát, elejét véve ezáltal a járvány terjedésének, megelőzve a súlyosabb következmények kialakulását. Az ideális megoldás nyilván a meggyőzés lenne, amire azonban a sürgető körülmények között nem volt idő. Így marad a kötelezés, amely sérti az egyéni autonómiát.

A második példa az örökösödési adó kirovásával kapcsolatos igazságossági megfontolásokat veszi sorra. Ez a példa érdekesebb, mint az előző, mivel arra mutat rá, hogy az egyén pillanatnyi szándékától független jog mélyrehatóan be tud avatkozni döntési szabadságába, korlátozva a tulajdona feletti rendelkezés lehetőségeit. Felvethető, hogy az egyén úgy dönt, hogy míg él, feléli vagyonát, nem hagy semmit utódaira, s akkor nincs se örökösödés, se adó. Ha demokratikus társadalomban él, az is lehetséges, hogy olyan pártra szavaz, melynek az örökösödési joggal kapcsolatos álláspontját osztja.

Magyarországon a tulajdon a társadalom neuralgikus pontja, hiszen a 20. században egymást váltó antidemokratikus rendszerek a diktatórikusan kikényszerített igazságosság nevében előszeretettel fosztották meg polgáraikat tulajdonuktól, ami értelemszerűen kizárta az örökösödési adóval kapcsolatos dilemmákat, illetve mint a szerző írja, a késő szocializmusban a tulajdonszerzéssel kapcsolatos törvényi korlátozások kijátszására buzdított. Az örökösödési adó igazságosságával kapcsolatos dilemmák azért érdekesek, mert rámutatnak arra, hogy az igazságosság nemcsak a polgárok mindennapi, aktuális döntéseinek alakításában játszik szerepet, hanem az egyéni élet határain átnyúlva az egymást váltó nemzedékek közötti folyamatosságot, a társadalmi együttélés tartósságát is biztosítja.

A harmadik példa a feltétel nélküli alapjövedelem jelenleg forró témáját járja körül, alaposan megvilágítva a feltétel nélküli alapjövedelem ellen és mellett, de egyaránt a társadalmi igazságosságra hivatkozó érveket. Akik ellenzik ezt a fajta jövedelemjuttatási formát, arra hivatkoznak, hogy nincs ingyen ebéd, a munka nélkül kapott juttatás igazságtalan. Akik a feltétel nélkül biztosított alapjövedelmet pártolják, azok úgy érvelnek, hogy a gazdaság digitális átalakulása folytán a jövőben sokan önhibájukon kívül munka nélkül maradnak, s ahhoz, hogy a digitális gazdaság által előállított áruk és szolgáltatások iránti kereslet megmaradjon, a munka világából kiesett embereket az állam által biztosított jövedelemhez kell juttatni. A fejezetben közölt

európai közvélemény-kutatási eredmények azt mutatják, hogy a kérdés megosztja az európaiakat, de minél szegényebb egy ország, a kezdeményezés annál kedvezőbb fogadtatásra talál. Magyarországon az országos reprezentatív felnőtt mintába került válaszadók 70%-a szerint a feltétel nélküli alapjövedelem jó ötlet.

A negyedik példa napjaink húsbavágó jelensége a mindig is jelen lévő, de most felgyorsult migráció kapcsán felmerülő igazságossági dilemmák boncolására ad alkalmat a szerzőnek. A Pareto-elv alapján tudjuk, hogy egy-egy társadalomban a megtermelt javak egyenlőtlenül oszlanak el, 20%-nak jut a javak 80%-a, s 80% kénytelen megelégedni a javak 20%-ával. Nincs ez másként a Föld egészén lakó emberiség esetében sem, s emiatt nem meglepő, hogy a hátrányos helyzetű, szegény társadalmakból sokan igyekeznek az előnyös helyzetű, gazdag társadalmakba. A folyamatot gyorsítja a klímaváltozás, mely a vízhiányos területek lakóit a vízzel jobban ellátott területek felé tereli. Fontos tényező a háború, a tekintélyelvű, antidemokratikus társadalmaktól nem idegen politikai, vallási, nemi orientáció okán bekövetkező üldözés, amely szintén tömegeket kényszerít menekülésre. A fejezet izgalmá onnan való, hogy Örkény nemcsak a kibocsátás, hanem a befogadás szempontjából is szemügyre veszi a migrációt, nem rejtve véka alá a befogadó társadalom tagjainak jogát arra, hogy meghatározza, kiket fogadjanak be, s kiket nem. Kiderül, hogy a szabad mozgás a határok által szabdalta Földön egyáltalán nem lehet korlátlan, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az egyes nemzet-államok társadalmi mélyrehatóan különböznek abban, hogy jogilag és lelkileg mennyire tárják szélesre a kaput a jövevények előtt.

A szerző a múlt évben egy Barcelona közeli városban írta könyvét, melynek lezárásaként megosztja katalóniai tapasztalatait. Spanyolország eleve befogadó társadalom, amit azzal az adattal bizonyít, hogy 1950-ben csak 28 millióan éltek az országban, melynek lakossága 2010-re már 47 milliót számlált. A növekedés nagyrészt nem a természetes szaporodás, hanem a bevándorlás számlájára írható, bár figyelembe veendő, hogy az érkeztettek java része az egykori spanyol gyarmatbirodalom felbomlását követően létrejött latin-amerikai államokból jött. Katalóniáról a szerző jeles bizonyítványt állít ki, bemutatva a katalán identitáshoz vezető sokféle utat, melyek mindegyike járható azoknak, akik nem katalánok, de azzá akarnának válni.

A könyv egészében véve jelentős hozzájárulás a társadalmi igazságosság hazai irodalmához, s külön érdeme, hogy sem az elméleti részben, sem a példák tárgyalásakor a szerző nem erőlteti az olvasóra a maga, egyébként következetes és jól átgondolt álláspontját, hanem mindegyik esetben teret nyit a szabad ítéletalkotásra.

(Örkény Antal: Társadalmi dilemmák és ütköző elvek. Budapest: Gondolat Kiadó, 2022, 184 o.)

Csepeli György

szociálpszichológus, szociológus, professor emeritus
Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar